

KİNO, TELE VƏ DİGƏR EKTRAN SƏNƏTLƏRİ

UOT: 792

ORCID: 0009-0000-8489-7828

<https://doi.org/10.52094/UDWB6753>

Əlizaman Mirzəyev Sarı oğlu
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
Baş müəllim
alizamanmirzeyev@gmail.com

TELEVİZİYA NİTQİNİN KOMMUNİKATİV VƏ ESTETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Televiziya nitqinin kommunikativ və estetik xüsusiyyətləri kütləvi informasiya axınında xüsusi yer tutur, çünki televiziya həm söz, həm təsvir, həm də səs vasitəsilə auditoriyaya təsir edir. Bu nitq forması yalnız məlumat ötürmək funksiyasını daşımır, eyni zamanda izləyicidə emosional rezonans yaradır, mədəni və sosial dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Televiziyada danışığ, canlı ünsiyyətin ekran mühitinə uyğunlaşdırılmış variantı kimi, aydınlıq, səlislik və emosional sabitlik tələb edir. Aparıcının diksiyası, pauzalardan istifadə tərz, vurğu və intonasiya seçimi mesajın mənasına yön verir, onu daha təsirli və yadda qalan edir. Kameranın mövqeyi, kadranın dinamikası və suflyorun funksiyası danışığın ritmini tənzimləyir və nitqin süni görünməsinin qarşısını alır. Televiziya nitqinin estetik tərəfi sözlərin sadəcə düzgün ifadəsi ilə deyil, həm də danışanın vizual təqdimatı, bədən dili, geyim və səhnə mədəniyyəti ilə tamamlanır. Bu mühitdə nitqin həddindən artıq rəsmi və ya əksinə, həddindən artıq gündəlik olması informasiyanın qəbulunu çətinləşdirə bilər, buna görə balanslı, ölçülü, emosional baxımdan neytral, amma eyni zamanda canlı danışığ tərz üstünlük təşkil edir. Televiziya nitqində dialoqluluq və adresatın nəzərdə tutulması vacibdir, çünki ekran qarşısında olan izləyici ilə psixoloji əlaqə danışığın əsas məqsədinə çevrilir. Danışıqda məzmunla formanın harmoniyası, nitqin məntiqi ardıcılığı və obrazlılığı televiziya dilinin estetik keyfiyyətini müəyyənləşdirir və kütləvi şüura təsir gücünü artırır

Açar sözlər: televiziya nitqi, kommunikasiya, aparıcı mədəniyyəti, estetik ifadə, diksiyanın rolu, intonasiya, kütləvi auditoriya, efir dili, vizual təqdimat, ünsiyyət mühiti

Giriş. Nitq insanın düşüncəsini, duyğularını və məqsədini ifadə edən ən mühüm vasitədir. Danışiq zamanı cümlənin mənası təkcə istifadə olunan sözlər vasitəsilə deyil, həm də bu sözlərin necə səslənməsi ilə aydın olur. Müasir dövrdə televiziya yalnız informasiya mənbəyi deyil, həm də insanlara təsir göstərən, onların dünyagörüşünü formalaşdıran mühüm bir kommunikasiya vasitəsidir. Televiziya efirində danışiq mədəniyyəti bu təsirin əsas bünövrəsini təşkil edir. Efirə çıxan hər bir aparıcı, diktör və ya müsahib üçün danışiq tərz, səs, tonu, tələffüzün düzgünlüyü və emosional ifadəlilik tamaşaçı ilə əlaqənin ən vacib elementlərindəndir. Televiziya danışığı adi gündəlik danışiqdan xeyli fərqlənir. Burada məqsəd yalnız məlumat vermək deyil, həm də tamaşaçının diqqətini cəlb etmək, onun duyğularına və düşüncəsinə təsir göstərməkdir. Buna görə də televiziya nitqində həm səs, düzgün istifadəsi, həm söz seçimi, həm də intonasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki efirdə səslənən hər bir cümlə təkcə məzmununa görə deyil, həm də necə deyilməsinə görə qəbul olunur. Danışığın emosional çalarlarını, səs, yüksəlib-alçalmasını, ritmini və tonunu müəyyən edən avazlanma televiziya nitqinin əsas bədii vasitəsidir. Məhz bu element sayəsində efirdə səslənən sözlər canlı və təsirli olur. Tamaşaçı bir xəbəri, reportajı və ya verilişi dinləyərkən aparıcının səsindəki ton dəyişikliyi vasitəsilə hadisənin sevincini, kədərini və ya ciddiliyini asanlıqla hiss edə bilər. Yəni televiziya danışığında səs – sadəcə fiziki bir vasitə deyil, emosional və estetik ifadə gücünə malik bir ünsiyyət formasıdır. Televiziya nitqində düzgün tələffüz və səs, idarə olunması qədər, nitqin ritmi, fasilələrin düzgün seçilməsi və vurğuların təbii qoyuluşu da vacibdir. Çünki efirdə çox sürətli və ya monoton danışiq tamaşaçının diqqətini tez dağıdır, informasiyanın qəbulunu çətinləşdirir. Ə. Quliyev yazır: “İnsan öz gündəlik həyatında bildiyi, gördüyü şeylər haqqında, müəyyən şeylər xatirinə, müəyyən zərurət yarandıqda danışır. ...Səhnə danışığında isə aktyor şəxsi fikirlərinin ifadəsi olmayan hazır mətndən istifadə edir. ...Səhnə danışığı adi danışiq dilindən fərqləndiyinə görə onun fikir ifadə etməsi və emosional-obrazlı şəkildə meydana çıxması üçün xüsusi tədris-yaradıcılıq işi aparmaq lazım gəlir, bu isə müəyyən keyfiyyətlərin, bacarıq və vərdislərin tərbiyə olunmasını tələb edir” [Quliyev, Ə., 2011, s. 25]. Buna görə peşəkar aparıcılar və diktör, nitqin səs dinamikasına xüsusi diqqət yetirir, danışiq zamanı həm mənanı, həm də hissi vurğulamağa çalışırlar. Televiziya

efirində danışığ həm dil mədəniyyətinin göstəricisidir, həm də cəmiyyətə örnək olan davranış modelidir. Aparıcının aydın, ədəbi, səlis və emosionallığı ölçülü səslənən nitqi efir mədəniyyətini yüksəldir, tamaşaçıda dilə və sözə hörmət hissi yaradır. Bu baxımdan, televiziya danışığı sadəcə texniki bacarıq deyil, həm də mədəniyyət, estetik zövq və peşəkarlığın göstəricisidir. Televiziya danışığı – həm informasiyanın düzgün çatdırılmasını, həm də tamaşaçı ilə mənəvi-emosional bağın qurulmasını təmin edən mühüm vasitədir. Bu səbəbdən səs tonuna, tələffüzə, intonasiyaya və nitqin ifadəliliyinə diqqət yetirmək televiziyanın uğurlu kommunikasiya strategiyasının əsas şərtidir. Televiziya danışığının uğurlu olması təkcə səs və sözün ahəngindən deyil, həm də aparıcının şəxsi mədəniyyətindən, intellektual səviyyəsindən və auditoriyaya yanaşma tərzindən asılıdır. Tamaşaçı ilə qurulan ünsiyyət, əslində, bir növ etimad münasibətidir. Tamaşaçı qarşısında çıxış edən şəxs yalnız informasiyanı çatdıran deyil, həm də həmin informasiyanın ruhunu, mahiyyətini, təsir gücünü daşıyandır. Ona görə də televiziya danışan hər bir insanın səsi, davranışı, baxışı və jestləri bir-biri ilə uyğunluq təşkil etməlidir. Əks halda, nitq nə qədər düzgün səslənsə də, tamaşaçıda inandırıcılıq və səmimiyyət təsiri yaratmaz. Televiziya danışığında həm də emosional balans mühüm rol oynayır. Aparıcı duyğularını tamaşaçıya ötürməli, lakin bu duyğular ifrata varılmadan, peşəkar çərçivədə ifadə olunmalıdır. Məsələn, kədərli bir hadisəni təqdim edərkən həddindən artıq dramatism yaratmaq tamaşaçını süni emosiyaya sürükləyə bilər. Eyni zamanda, ciddi mövzuda güləriz və laqeyd tonun seçilməsi də efir etikası baxımından yolverilməzdir. Yəni televiziya nitqi həm təmkin, həm də səmimiyyət tələb edən incə bir sənətdir. Televiziya danışığı təkcə sözün deyilmə tərzindən ibarət deyil – burada səs enerjisi, nəfəsin idarəsi, bədən dili və baxışlar da ünsiyyətin bir hissəsinə çevrilir [daha ətraflı bax: Abdinova, R., 2020; Məhərrəmli, Q., 1999; Şükürov, A., 2006]. Peşəkar aparıcı hər bir sözü deyərək, onun hansı duyğunu oyadacağını və tamaşaçının reaksiyasını öncədən düşünür. Bu səbəbdən televiziya nitqi həm texniki, həm də psixoloji hazırlıq tələb edir. Danışanın fikirləri və hissləri təsadüfi şəkildə yox, konkret psixoloji proseslərin təzahürü kimi meydana çıxır. Fikir, hiss və hərəkətin bir-birini tamamlaması, onların vəhdəti, nitqin emosional təsir gücünü artırır. Bu vəhdət pozulduqda isə danışığı süni, hissiz və monoton görünür. Xüsusilə televiziya efirində bu cür hal tamaşaçının marağının itməsinə səbəb ola bilər. Televiziya nitqində səmimiyyət və təbilik əsas meyarlar kimi çıxış edir. Çünki bu platformada tamaşaçı yalnız deyilənlərə deyil, eyni zamanda danışanın səsinə, tonuna, duruşuna və ümumi emosional vəziyyətinə də diqqət yetirir.

Əgər səhnə nitqində aktyor müəllifin fikirlərini təhrif etmədən, orijinal məzmunu qoruyaraq dinləyiciyə çatdırmaq öhdəliyi daşıyarsa, televiziya danışığında aparıcının və ya spikerin şəxsi münasibəti daha ön plana çıxır. Bu fərq ondan irəli gəlir ki, səhnə danışığı hazır mətn əsasında qurulur, televiziya nitqində isə çox zaman improvizə və fərdi yanaşma əsas rol oynayır. Bu səbəbdən də televiziya nitqində aparıcının emosional zənginliyi, bədii təfəkkürü və nitq mədəniyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Danışanın düşüncəsi, hissi və hərəkəti bir-biri ilə vəhdət təşkil etdikdə nitq daha canlı və təsirli alınır. Bu prosesin əsasını insanın psixoloji vəziyyəti təşkil edir. Praktiki ünsiyyətdə olduğu kimi, televiziya çıxışlarında da emosional tərz dinləyicinin diqqətini cəlb edir, onunla psixoloji əlaqə yaradır. Əgər aparıcı və ya aktyor yalnız mətnin məzmununu ötürürsə, lakin ona münasibət bildirmirsə, o zaman nitq qeyri-təbii və ruhsuz səslənir. Bu isə tamaşaçı ilə arada emosional bağın yaranmasına mane olur. Səhnə və televiziya nitqində müəllifin sözləri yalnız səslə deyil, düşüncə ilə də dərk olunmalı və yenidən ifadə edilməlidir. Çünki nitqin ideya və bədii məzmunu yalnız sözlərin ardıcılığı ilə yox, həm də onlara olan şəxsi münasibət və yanaşma ilə açılır. Burada aktyor və ya aparıcının rolu sadəcə məlumat vermək deyil, həmin mətni yaşamaq, onun emosional dəyərini tamaşaçıya ötürməkdir. Bu prosesdə bədii sözə münasibət və danışanın daxili psixoloji halı əsas rol oynayır. Televiziya danışığında nitqin təsir gücünü müəyyən edən ən vacib amillərdən biri danışanın daxili səmimiyyəti və emosional dürüstlüyüdür. Tamaşaçı qarşısında çıxış edən aparıcı yalnız sözlərlə deyil, bütövlükdə enerjisi, səsi, baxışı, hətta nəfəs alışı ilə belə bir atmosfer yaradır. Bu atmosfer tamaşaçının duyğularına birbaşa təsir edir. Əgər aparıcının dedikləri ilə davranışı, tonu və mimikası arasında ziddiyyət varsa, tamaşaçı bunu dərhal hiss edir və efirdəki nitq ona süni görünür. Buna görə də televiziya nitqində ən əsas şərtlərdən biri – fikirlə hissin vəhdətinin qorunmasıdır. Səmimi danışiq tamaşaçıda inam və yaxınlıq hissi yaradır. Bu, sıradan bir informasiyanın belə daha təsirli şəkildə qəbul edilməsinə səbəb olur. Məsələn, eyni xəbəri iki fərqli tonda təqdim etmək tamaşaçının reaksiyasını tam dəyişə bilər. Soyuq və monoton səslə deyilən cümlə sadəcə məlumat kimi eşidilirsə, emosional və mənalı tonla deyilən sözlər tamaşaçının hafizəsində qalır, onun düşüncəsində iz buraxır: “Yəni səs bəzən ucalır, bəzən əksinə, daha da alçalır, bəzən uzanır, bəzən qısılır, bəzən nitq axını kəsik-kəsik tələffüz olunur, bəzən isə əksinə, calaşlıq bir silsilə təşkil edir və beləliklə də, ibarə və ya cümlə boyu səslənmənin müxtəlif çalarlıqlı və müxtəlif kəmiyyətli dalğaları yaranır” [Dəmirçizadə, Ə., 1984, s. 165]. Beləliklə, emosional tərz televiziya nitqində

sadəcə estetik element deyil, həm də kommunikativ güc daşıyır. Nitqin emosional ifadəliliyini artırmaq üçün aparıcı öz psixoloji vəziyyətini idarə etməyi bacarmalıdır. Çünki hər bir efir çıxışı müəyyən gərginlik, məsuliyyət və bəzən də stresslə müşayiət olunur. Bu halda nitqin ahəngini, tonunu və vurğularını qorumaq çətinləşir. Peşəkar aparıcı və ya diktör üçün emosional sabitlik mühüm keyfiyyətdir. O, həm hisslərini ifadə etməli, həm də bu hisslərin ifrata varmasına imkan verməməlidir. Emosiyanın miqdarı və forması nitqin məzmununa uyğun seçilməlidir. Televiziya danışıqında bədii təfəkkür və təsəvvür də böyük rol oynayır. Aparıcı efirdə danışarkən hadisəni sanki yaşayır, onu göz önündə canlandırır. Bu, onun səsinə və tonuna təbii bir dinamika qazandırır. Tamaşaçı da bu təbiliyi hiss edir və efirdə deyilənlərə inanmağa başlayır. Yəni televiziya nitqi təkcə səsləndirilən fikirlərdən ibarət deyil – bu, həm də bədii yaradıcılıq prosesidir.

Nəticə. Televiziya danışıqı yalnız bir kommunikasiya forması deyil, həm də cəmiyyətə təsir göstərən estetik və funksional dəyəri olan nitq nümunəsidir. Məlum olduğu kimi, gündəlik ünsiyyətdə danışanlar tez-tez tələskənliyə yol verir, nitq dəqiqliyinə, tələffüz normativlərinə, səlisliyə diqqət yetirmirlər. Lakin televiziya kimi kütləvi informasiya vasitələrində səslənən nitqə daha yüksək tələbkarlıqla yanaşılmalı, orada həm məzmunun, həm də forma xüsusiyyətlərinin peşəkar səviyyədə ifadəsi vacib sayılmalıdır. Bu sahədə danışanın fikrini, münasibətini, emosiyasını və obrazlı təsvir gücünü harmonik şəkildə çatdırması əsas məqsədlərdən biri kimi çıxış edir. Ədəbi tələffüz televiziya nitqin keyfiyyətini müəyyən edən əsas faktorlardan biridir. O, danışanın sözə, mətnə və dinləyiciyə olan münasibətini göstərir. Bu səbəbdən televiziya çalışan hər bir şəxs – istər aparıcı, istər diktör, istərsə də jurnalist – dilin normativ qaydalarını bilməli, tələffüzə xüsusi diqqət yetirməlidir. Çünki tələffüzdəki kiçik bir səhv belə məna pozuntusuna, hətta tamaşaçıda narahatlıq hissinin yaranmasına səbəb ola bilər. Bütün bunlar göstərir ki, televiziya nitqin düzgün təşkili təsadüfi proses deyil, sistemli hazırlıq və professional yanaşma tələb edən məsələdir. Gələcək televiziya peşəkarlarının hazırlanmasında fonetika, ədəbi tələffüz və səhnə danışıqı ilə bağlı fənlərin tədrisi gücləndirilməli, tələbələrə yalnız texniki deyil, eyni zamanda estetik və mədəni baxımdan da nitq vərdisləri aşılanmalıdır. Yalnız bu halda televiziya nitqi öz funksiyasını tam yerinə yetirə bilər – həm informasiya ötürər, həm maarifləndirər, həm də dinləyicidə estetik zövq formalaşdırar.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Abdinova, R. H. Azərbaycan dili və nitq mədəniyyəti. – Bakı: Elm və təhsil, 2020
2. Dəmirçizadə, Ə. M. Müasir Azərbaycan dili. 1-ci hissə. / Fonetika, orfoepiya, orfoqrafiya. – Bakı: Maarif, 1984 s. 135.
3. Quliyev, Ə. R. Səhnə danışıqı. – Bakı: Ziya, 2011
4. Məhərrəmli, Q. Televiziya nitqi və ədəbi tələffüz. – Bakı: Təhsil, 1999
5. Şükürov, A. Televiziyada danışıq. / Metodik göstəriş. – Bakı: 2006

Ализаман Мирзоев Сары оглы

Коммуникативные и эстетические особенности телевизионной речи

Резюме: Коммуникативные и эстетические особенности телевизионной речи занимают особое место в потоке массовой информации, поскольку телевидение воздействует на аудиторию одновременно словом, изображением и звуком. Данная форма речи не только передаёт информацию, но и создаёт эмоциональный отклик у зрителя, способствует формированию культурных и социальных ценностей. Телевизионная речь, как адаптированный к экранной среде вариант живого общения, требует ясности, плавности и эмоциональной устойчивости. Дикция ведущего, использование пауз, расстановка ударений и выбор интонации направляют смысл сообщения, делая его более выразительным и запоминающимся. Позиция камеры, динамика кадра и работа суфлёра регулируют ритм речи и предотвращают её искусственность. Эстетическая сторона телевизионной речи дополняется не только правильным произношением слов, но и визуальным образом говорящего, его жестами, мимикой, костюмом и сценической культурой. Чрезмерная официальность или, наоборот, излишняя разговорность могут затруднить восприятие информации, поэтому предпочтение отдаётся сбалансированному, умеренному, эмоционально нейтральному, но в то же время живому стилю речи. Диалогичность и адресованность зрителю имеют решающее значение, так как психологическая связь с аудиторией становится основной целью коммуникации. Гармония содержания и формы, логическая последовательность и образность речи определяют эстетическое качество телевизионного языка и усиливают его влияние на массовое сознание.

Ключевые слова: телевизионная речь, коммуникация, культура ведущего, эстетическая выразительность, роль дикции, интонация, массовая аудитория, язык эфира, визуальная подача, коммуникативная среда

Alizaman Mirzayev Sari oghlu

Communicative and Aesthetic Features of Television Speech

Summary: The communicative and aesthetic features of television speech hold a special place in the flow of mass information, as television influences the audience through words, visuals, and sound. This form of speech not only carries an informative function but also creates emotional resonance in the viewer and contributes to the formation of cultural and social values. Television speech, as an adapted version of live communication to the screen environment, requires clarity, fluency, and emotional stability. The host's diction, the use of pauses, emphasis, and intonation patterns shape the meaning of the message, making it more expressive and memorable. The position of the camera, the dynamics of the shot, and the prompter regulate the rhythm of speech and prevent it from sounding artificial. The aesthetic aspect of television speech is complemented not only by the correct articulation of words but also by the speaker's visual presentation, body language, clothing, and stage manner. Excessively formal or, conversely, overly casual speech may complicate the perception of information, therefore a balanced, moderated, emotionally neutral yet lively speaking style is preferred. Dialogicality and addressing the viewer are essential in television speech, as psychological connection with the audience becomes the core communicative goal. The harmony of content and form, logical coherence, and figurativeness in speech determine the aesthetic quality of the television language and enhance its influence on mass consciousness.

Key words: television speech, communication, host's culture of speech, aesthetic expression, role of diction, intonation, mass audience, broadcast language, visual presentation, communication environment

Məqalənin redaksiyaya daxilolma tarixi: 14.11.2025

Rəyçi: Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, ADMIU-nun dosenti Elçin Cəfərov